

ЛЕКЦІЯ 4. МУЗЕЇ ЯК ОБ'ЄКТИ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Питання до теми:

1. Музеї – державні та громадські установи, що займаються краєзнавчо-освітньою діяльністю.
2. Роль музеїв у розвитку суспільства.
3. Класифікація музеїв України.

1. Музеї – державні та громадські установи, що займаються краєзнавчо-освітньою діяльністю

Щоденно десятки тисяч громадян України, іноземні туристи, прагнучи збагатити свої знання, зустрітися з прекрасним, відвідують музеї. Музеї дають змогу побувати в давньому минулому, побачити сьогодення людства, його здобутки і навіть заглянути у майбутнє. У музеях України дбайливо зібрано і зберігається все, що нам, українцям, дороге, що є гордістю нашого народу, і це закономірно: адже не вартий майбутнього той народ, який не цінує свого минулого.

Термін «музей» в перекладі з грецької мови означає місце, присвячене музам, дочкам богині пам'яті Мнемозити. Вважаючи їх покровительками науки і мистецтва, греки будували на їхню честь храми, які називали музейонами. Саме звідси й походить термін «музей».

У наш час зміст поняття «музей» змінився і розширився. Закон України «Про музеї і музейну справу» від 29 червня 1995 р. регулює суспільні відносини в галузі музейної справи.

«Музеї – це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини».

Основними напрямками музейної справи є культурно-освітня, науково-

дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна робота.

Музейна справа – це спеціальна галузь культурно-освітньої та наукової діяльності, яка здійснюється музеями щодо комплектування, збереження, вивчення і використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури.

Функції музею доволі складні, а форми діяльності різноманітні. Музеї мають багато особливостей і специфічних рис, які зумовлюють їхні наукові, культурно-освітні функції і зближують з відповідними закладами.

Найголовніша особливість музеїв полягає в тому, що вони збирають, вивчають та експонують першоджерела або оригінали, тобто пам'ятки, які безпосередньо пов'язані з розвитком природи, життям людського суспільства. За цією особливістю музеї близькі до науково-дослідних установ, які також вивчають (у своїх аспектах) першоджерела.

Друга особливість музеїв полягає в тому, що вони працюють над дуже різноманітними першоджерелами – використовують геологічні, палеонтологічні, зоологічні, антропологічні та інші природничі колекції, пам'ятки матеріальної культури (знаряддя праці, інструменти, ремісничі вироби, зброю, побутові речі тощо), пам'ятки духовної культури (твори живопису, графіки, скульптури, декоративного мистецтва тощо), а також рукописні та друковані документи, книги. Види і форми першоджерел надзвичайно різноманітні, кількість їх величезна.

Третьою особливістю музеїв є те, що вони використовують свої фонди для популяризації першоджерел – показу їх в експозиційних залах, на спеціальних виставках, за допомогою екскурсій, лекцій або інших видів інформування.

Специфіка музеїв виявляється також у тому, що в їхній діяльності науково-дослідні й освітні функції тісно поєднуються. Збираючи першоджерела, створюючи таким чином джерельну базу для наукових досліджень і проводячи власні дослідження, музеї водночас займаються широкою популяризаторською діяльністю.

Науково-дослідна робота є основою діяльності музеїв, кожного виду зокрема. Організація всієї діяльності музеїв на науковій основі – головне досягнення музеєзнавства.

Завданнями наукової роботи музеїв є:

- глибоке вивчення історії краю, міста чи села;
- дослідження музейних колекцій та їх наукова обробка;
- опрацювання окремих тем, пов'язаних з експозицією музею;
- розробка експозицій (складання тематичних структур та тематико-експозиційних планів);
- розробка питань методики і техніки музейної справи.

Уся науково-дослідна робота в музеях здійснюється за певним планом, який затверджує вчена рада музею. Наукова робота в музеях на сучасному етапі здійснюється за допомогою:

- розвідок на місці подій;
- експедицій;
- архівних досліджень;
- вивчення матеріалів у бібліотеках, науково-дослідних інститутах, культурно-освітніх установах та закладах.

Результати науково-дослідної роботи працівники музеїв оформляють у вигляді нових виставок, розділів експозицій, каталогів, методичних розробок екскурсій, наукового опису цінних експонатів, а також статей та монографій, буклетів, наукових праць тощо.

Розвиток культурно-освітньої роботи музеїв України сприяв виникненню її різноманітних форм і видів. Найбільш поширеними з них є:

- екскурсії;
- лекції;
- систематичні зустрічі з відвідувачами;
- тематичні вечори й конференції;
- робота пересувних музеїв;
- зустрічі з видатними людьми;

- тематичні виставки;
- дні відчинених дверей тощо.

Екскурсійна робота – це основний вид культурно-освітньої діяльності музеїв. Найбільш поширеними є оглядові екскурсії.

Історія розвитку музеїв, теорія та методика музейної роботи становлять предмет дослідження особливої науки - музеєзнавства.

Музеєзнавство вивчає історію та закономірності розвитку музеїв, їх внутрішню організацію, систему наукового комплектування музейних фондів, документування й зберігання колекцій, а також опрацювання методики побудови музейних експозицій, виставок, різних видів і форм науково-освітньої діяльності музеїв.

Музеєзнавство – порівняно молода історична дисципліна. В Україні воно виникло в другій половині XIX ст.

2. Роль музеїв у розвитку суспільства

Попередниками сучасних музеїв в Україні більшість учених вважають колекції книг, картин, художніх виробів тощо, які зберігалися в храмах ще в часи Київської Русі: Десятинній церкві, Софійському соборі, Києво-Печерському монастирі та ін. У XVII – XVIII ст. великі приватні збірки художніх творів знаходились у феодальних замках та династичних маєтках (Я. Собеського у Жовкві, Синявських у Бережанському замку, Вишневецьких у замку в Вишнівці, галерея Сапег у Кодні, К. Розумовського у Батурині тощо).

Власне музеї в Україні почали виникати в першій половині XIX ст. У цей час було відкрито кілька музеїв різних профілів, у тому числі Миколаївський (1806 р.), Феодосіївський (1811 р.), Одеський (1825 р.), Керченський (1826 р.), Музей старожитностей Катеринославської губернії (1849 р.). Основні фонди цих музеїв становили матеріали археологічних розкопок.

У першій половині XIX ст. в Україні виникають університетські музеї. У 1807 р. при Харківському університеті завдяки зусиллям громадського діяча В. Каразіна відкрито кілька музеїв – Археологічний, Зоологічний,

Мінералогічний, Музей образотворчих мистецтв. У 1834 – 1837 рр. при Київському університеті завдяки його першому ректорові М.Максимовичу також було створено музеї: Старожитностей, Нумізматичний, Образотворчих мистецтв, Зоологічний та ін.

Більш інтенсивно розвивається музейна справа в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. У цей час було відкрито ряд історичних та природничих музеїв: Херсонський музей старожитностей (1890 р.), Херсонський археологічний музей (1893 р.), Львівський історичний музей (1893 р.), у Чернігові – музей Архівної комісії (1897 р.) та музей українських старожитностей В.Тарнавського (1902 р.). Серед інших українських музеїв одним з найбільших був Полтавський природничий музей (1891 р.). У Севастополі у 1869 р. відкрито музей Чорноморського флоту, в 1905 р. – музей героїчної оборони і визволення міста.

На базі приватних колекцій творів мистецтва в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. було організовано ряд художніх музеїв: у Харкові – перший в Україні міський художній музей (1886 р.), у Києві – Міський музей старовини і мистецтв (1899 р.), в Одесі – Міський музей красних мистецтв (1899 р.), в Феодосії – картинну галерею творів І.К.Айвазовського, ним засновану. Художні галереї були відкриті й у Миколаєві, Катеринославі.

На західноукраїнських землях великим музейним центром був Львів. У Львові в 1874 р. відкрито Міський промисловий музей, у 1887 р. – Музей Ставропійського інституту; в 1895 р. – Етнографічний музей Наукового товариства імені Т.Шевченка; у 1904 р. – Археологічний музей «Народного дому», У 1907 р. – Народний музей (тепер Львівська картинна галерея) та ін. У 1912 р. закладено Тернопільський краєзнавчий музей.

На початку XX ст. в Україні створюється кілька меморіальних музеїв. Так, у 1904 р. в Ялті відкрито меморіальний музей А.Чехова. До 1917 р. в Україні не було жодного меморіального музею, присвяченого Т.Шевченку, І.Франку, Лесі Українці або іншим діячам української культури.

Великі приватні музейні колекції мали В.Тарнавський, Б. та В. Ханенки,

В. Щавинський, П. Потоцький та ін. Всього в Україні до 1917 р. було 35 музеїв. Вони належали різним відомствам, установам та приватним особам.

Щодо теорії музейної справи, то вона перебувала ще в зародковому стані. Після 1917 р. в умовах політики українізації, відносного підвищення уваги уряду до проблем освіти, охорони пам'яток музейного будівництва, масового краєзнавчого руху і широкої аматорської ініціативи зі створення музейних осередків на місцях спостерігалось значне зростання музейної мережі.

Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція, що відбулася в 1925 р. в Харкові, націлювала місцеві музеї як низові краєзнавчі осередки на всебічне вивчення минулого та сучасного краю.

Музей-кабінет антропології та етнографії імені Ф. Вовка разом з іншими академічними установами Історичної секції ВУАН став науково-організаційним та координаційним центром краєзнавства в Україні. Музей-кабінет поступово розгорнув дослідження в галузі етнографії, археології, антропології.

Визначними організаторами музейної справи в цей час в Україні були М. Біляшівський, Ф. Шміт, Д. Щербаківський, М. Макаренко, У. Ернст, К. Мощенко, В. Кравченко, П. Постоев, М. Рудницький, С. Тарапунієнко, Д. Яворницький, П. Туткрвський, Ю. Сочинський, С. Дложевський, М. Ботенко тощо.

Влітку 1919 р. в Україні було створено нові музеї – Черкаський, Вінницький, Нікопольський, Уманський та ін. У 1919 р. відкрито Картинну галерею в Полтаві; в 1920 р. засновано Одеський державний художній музей, в 1922 р. – Київську картинну галерею. Збільшилася кількість історичних і художніх музеїв.

Першими історико-культурними заповідниками було оголошено стародавнє місто Ольвія разом з некрополем на Миколаївщині (1924 р.) і Києво-Печерську лавру (1926 р.).

У 1920 – 1930-х рр. в Україні засновано перші літературно-меморіальні музеї. Серед них – Музей-заповідник на могилі Т. Шевченка в Каневі (1926 р.), Музей-заповідник М. В. Гоголя у Великих Сорочинцах (1928 р.), Музей

В. Короленка у Полтаві (1928 р.).

У 1920 – 1930-х рр. зростає увага до теорії і методики музейної справи. Діяльність музеїв урізноманітнюється й активізується; постійно вводиться в практику музейної справи культурно-освітня діяльність. Велике значення для розвитку музейної справи в цей період мав перший Музейний з'їзд (1930 р., Москва). На з'їзді обговорювалися питання побудови екскурсій, організації різних виявів музейної роботи. Широкого розмаху набула науково-дослідна робота музеїв. Слід відзначити видання щоденних збірників, програм, методичних розробок, каталогів і путівників.

У роки Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) фашистами було зруйновано і розграбовано десятки музеїв України. Особливо потерпіли історичні та художні музеї. У повоєнні роки відбудовано зруйновані музеї, частково повернуто вивезені колекції, зібрано нові експонати, створено нові експозиції. Станом на 1950 р. в Україні працювало 137 музеїв.

У повоєнні роки створено також нові історичні, краєзнавчі, художні, літературно-меморіальні музеї. Серед літературно-меморіальних: Музей Ю. Федьковича у Чернівцях (1945 р.), Музей І. Котляревського в Полтаві (1952 р.), Музеї Т. Шевченка (1962 р.), М. Рильського (1960 р.), музей І. Франка в Нагуєвичих (1946 р.), Музей-садиба Лесі Українки в Колодязному на Волині (1949 р.). Серед художніх музеїв – Закарпатська картинна галерея в Ужгороді (1948 р.), Державний музей Українського декоративного мистецтва у Києві (1954 р.), Донецький художній музей (1960 р.) тощо.

У 1960 – 1990-ті рр. великого поширення набули народні музеї, які створювалися з ініціативи Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, окремих наукових установ чи науковців, ентузіастів-аматорів і працювали на громадських засадах.

«На початок 1986 р. в Україні налічувалось 7924 громадські музеї, 396 з них здобули почесне звання «народний». З 470 райцентрів 387 мали краєзнавчі громадські музеї. В Громадських музеях України – близько 2200 тис. оригінальних експонатів...», – писав П. Т. Тронько у своїй праці «Історичне

краєзнавство в Українській РСР».

Створення нових музеїв – як державних, так і народних – триває в умовах існування незалежної Української держави. Вперше в історії українського музейництва було правдиво висвітлено національно-визвольні змагання українського народу за свою державність у 1914 – 1945 рр., державотворчу діяльність ЗУНРу, видання товариств «Просвіта», «Рідна школа», «НТШ», відомості про Організацію Українських Націоналістів, події 1939 – 1941 рр. на західноукраїнських землях, про діяльність Української Повстанської Армії, голодомор в Україні 1933 р., геноцид під час сталінських репресій тощо.

Нині Україні вкрай потрібні музеї нового типу – історико-анімаційні скансени, які б репрезентували світові понад п'яти тисячолітню історико-культурну спадщину нашої країни.

Козацькі скансени в Україні вже є (Національний заповідник «Хортиця»), їх розвиток триватиме й надалі (скажімо, в одній лише Донецькій області зусиллями Донського козацтва розроблені проекти двох подібних скансенів – Музею козацького побуту під відкритим небом на Савур-могили та меморіального комплексу «Козацька пристань» в Райгородку).

Що ж до попередніх історичних епох формування українського етносу, проблема їх адекватної туристичної репрезентації стоїть набагато гостріше. Нині українська громадськість впритул наблизилася до усвідомлення необхідності початку реалізації проекту історичної реконструкції трипільського протоміста на Київщині біля Ржищева (чи деінде). Над цим проектом плідно працюють як археологи Інституту археології НАН України, так і активісти громадської організації. Зазначимо, що за умови втілення цього проекту у життя й активного інформаційно-рекламного просування нового турпродукту, Трипільське протомісто-скансен одразу стане наймасовішим об'єктом туристичного інтересу України, особливо серед школярів та студентської молоді.

Існує потреба в організації» Скіфського скансена, що репрезентуватиме яскраву сторінку історії нашої країни. Оптимальним чином для цієї потреби

може підійти частина території Більського городища на р. Ворсклі – найбільшого міста Європи першої половини I тис. до н. е., довжина валів якого сягає 35 км, а висота перевищує 10 – 12 м. Діяльність подібного скансена слід розвивати в руслі пропагування активного кінного туризму й анімаційних фестивалів за участю членів українських клубів історичного фехтування.

І зрештою, якщо Україна є «дитям» найбільшої середньовічної держави Європи – Київської Русі – існує потреба належним чином знайомити й репрезентувати нашу давньоруську спадщину як іноземним, так і українським туристам.

На наше переконання, доцільно організувати щонайменше два давньоруські скансени: Тустань й «Замок Володимира Великого».

Уся необхідна проектна документація щодо відродження унікальної наскельної давньоруської фортеці Тустань у Карпатах біля Урича на Львівщині вже розроблена дослідником пам'ятки – археологом Михайлом Рожком. Цей скансен має вигідне транспортне положення, завдяки чому притягуватиме до себе масові туристичні потоки рекреантів, які відпочиватимуть у Карпатах і курортних закладах Трускавця, Моршина й Східниці, а також значну частку українських й іноземних туристів, які приїжджатимуть на кілька днів у Львів.

І, певна річ, повноцінний давньоруський скансен з усіма елементами туристичної анімації варто організувати на околиці Києва, зорієнтувавши його турпродукт на самих киян (уїк-ендові виїзди з дітьми) та численних гостей столиці України. Гадаємо, оптимально для цієї мети надається грандіозне давньоруське городище літописного Білгорода - резиденції князя Володимира Великого – у Білогородці (22 км від Києва). Тут над Ірпенем збереглися потужні укріплення – рів і вал заввишки 10 – 12 м, вздовж гребеня якого тягнулася фортечна стіна-забороло висотою 4 – 5 м з дерев'яних зрубів, заповнених цеглою-сирцем. Велич збережених укріплень ілюструє така цифра: від урізу Ірпеня до вершини валів князівського замку-дитинця – 60 м скосу крутістю близько 60°.

У X – XI ст. Білгород був одним з найбільших міст Київської Русі, за

своїм розміром (120 га) перевершував такі давньоруські міста, як Чернігів, Переяслав, Галич, і не поступався перед багатьма середньовічними західноєвропейськими столицями. Він був головною богатирською заставою князя Володимира «Красне Сонечко», де стояв гарнізон новгородців на чолі з билинним Альошею Поповичем. Тож саме тут, після організації анімацій-но-історичного скансена, мають «ожити» й розважати туристів знайомі всім нам з дитинства персонажі давньоукраїнських билин «Київського циклу», ґрунтовно опрацьовані сучасним українським дослідником і письменником В. Шевчуком.

Креслення історичних реконструкцій літописного Білгорода підготовані завдяки багаторічній праці Білгородської археологічної експедиції Київського національного університету імені Т.Шевченка під керівництвом Г.Мезенцевої.

У відновлених фортифікаціях замку-дитинця варто розмістити цілий комплекс споруд історичного й туристичного призначення. Зокрема, в одному крилі княжого палацу доцільно розгорнути музейну експозицію, а в другому – обладнати ресторан з давньоруською кухнею, у вежах розмістити панорамні туристичні майданчики, відкрити тризірковий туристичний готель у стилі боярських хоромів, збудувати діючі ремісничі майстерні кожум'яків, гончарів, ковалів і зброярів, чинбарів тощо з можливістю вільного залучення туристів у майстер-класи з опанування того чи іншого ремесла, обладнати полігон для богатирських ристалищ за участю активістів Київського клубу історичного фехтування з можливістю для будь-якого відвідувача скансена приміряти на себе давньоруські обладунки та випробувати себе у володінні мечем, булавою, сулицею й луком.

Альтернативним до описаного може бути проект «Богатирська застава» з відродження на високому правому березі Дніпра неприступного літописного міста-фортеці X – XIII ст. Витичева (біля сучасного Витачева на Київщині). Ця могутня фортеця багато разів згадується на сторінках давньоруських літописів у зв'язку з бойовими діями руських князів. Так, у 1085 р. Володимир Мономах побив половців біля стін Витичевої фортеці. А 30 серпня 1110 р. руські князі зібралися у Витичеві на з'їзд, скликаний Святополком Святославовичем і

Володимиром Всеволодовичем Мономахом, на якому володарям удільних земель Київської Русі вдалося помиритися перед лицем спільної половецької загрози.

Для відродження дерев'яно-земляної фортеці-скансена тут теж існують усі необхідні передумови – збереглися вали зі зрубами, фундамент надбрамної башти, обмірні креслення наукових реконструкцій укріплень і внутрішньої житлової забудови здійснені після комплексного вивчення пам'ятки експедицією під керівництвом академіка Б. Рибаківа.

Комерційна окупність названих інвестиційних проектів організації в Україні історично-туристичних скансенів, з огляду на невпинне пошавлення туристичного руху в державі, не перевищує 10 років (для Білгорода – 5 – 6 років). Тож справа лише за урядовою підтримкою проектів у рамках Державної програми збереження і використання замків.

3. Класифікація музеїв України

Мережа музеїв в Україні будується на основі усталеної в українському музеєзнавстві їх наукової класифікації. Сучасна наукова класифікація остаточно склалася в повоєнні роки ХХ ст. Відповідно до цієї класифікації всі українські музеї розрізняють за типами і профілями.

Тип музею визначається його суспільним призначенням, метою діяльності.

Існують три типи музеїв:

1) науково-освітні масові, або публічні. Ці музеї призначені для широкого кола громадян та гостей України, їх у нашій країні більшість. Це, наприклад, Дніпропетровський історичний музей, Державний історичний музей України в Києві, Львівська картинна галерея;

2) науково-дослідні, або академічні, які призначені для спеціалістів. Створюються вони при академіях, науково-дослідних інститутах, мають вузькоспеціальний характер. Це своєрідні наукові лабораторії (наприклад, Центральний науково-природознавчий музей НАН України, Львівський

природознавчий музей НАН України);

3) навчальні, які призначені для учнів і студентів. Створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою. Наприклад, Мінералогічний музей і геологічний музей Львівського університету імені І. Франка, Музей археології при Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України).

Профіль музеїв визначається основним змістом його фондів і зв'язком з тією чи іншою галуззю науки, мистецтва або виробництва.

Нині в Україні є музеї таких профілів: історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі (художні), меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві. Музеї кожного з цих профілів можуть мати ще вужчу спеціалізацію, поділятися на види і підвиди. Наприклад, до музеїв художнього профілю належать музеї образотворчого мистецтва, народної творчості, театральні, музичні тощо; до музеїв природничо-наукового профілю – геологічні, палеонтологічні, ботанічні, зоологічні тощо; до історичного профілю – загальноісторичні, військово-історичні, археологічні, етнографічні, історико-архітектурні та історико-культурні (музеї або заповідники); до галузевих – технічні, сільськогосподарські, педагогічні, медичні тощо.

У Законі України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР, ст. 5 подається така класифікація музеїв за видами:

«За своїм профілем музеї поділяються на такі види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.

На основі ансамблю, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культур та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби.

Музеї можуть бути: *загальнодержавні*, засновниками яких є центральні органи виконавчої державної влади; *республіканські* (Автономної Республіки Крим), засновниками яких є органи державної виконавчої влади АР Крим;

місцеві, засновниками яких є відповідні місцеві органи державної виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадяни.

Державному музею, який має музейне зібрання пам'яток загальнодержавного значення, набув міжнародного визнання і є провідним культурно-освітнім та науково-дослідним закладом у відповідних профільних групах музейної мережі України, у встановленому законодавством України порядку може бути надано статус національного музею України».

Розглянемо коротко основні профілі музеїв України.

Музеї історичного профілю. До цієї групи належать музеї, які збирають, зберігають, вивчають і популяризують пам'ятки матеріальної та духовної культури українського народу. Зберігаючи величезні цінності, музеї історичного профілю ведуть широку науково-дослідну та освітньо-виховну роботу.

В Україні до загальноісторичних належать Державний історичний музей України в Києві, а також Харківський, Дніпропетровський, Львівський, Чернігівський історичні музеї. Меморіальні музеї є окремим видом музеїв історичного профілю. Меморіальні музеї присвячені пам'яті видатних політичних, державних і військових діячів, учених, письменників, композиторів, художників та ін. Вони створюються на базі пам'ятних комплексів, які охороняються державою: садиб, будинків, квартир, пов'язаних з життям і діяльністю видатних осіб. Це музеї видатних діячів України – академіка Д. Яворницького (Дніпропетровськ), педагога В. Сухомлинського (Павлиш Кіровоградської області), художників В. І. Касіяна (Снятий Івано-Франківської області), і Ф. Ф. Манайла (Ужгород), архітектора В. Г. Заболотного (Переяслав-Хмельницький), письменника І. Я. Франка (Нагуєвичі Львівської області) тощо.

Перший меморіальний музей в Україні створено в 1928 р. – Будинок-музей Т. Г. Шевченка в Києві. Єдиним в Україні музеєм-мавзолеєм є меморіал-поховання у складі музею-садиби М. І. Пирогова. У ньому похований

славетний український хірург, який уперше застосував наркоз, засновник військово-польової хірургії, учасник героїчної оборони Севастополя, академік М. І. Пирогов (1810 – 1881 рр.). Мавзолей з забальзамованим тілом знаходиться у підземному приміщенні церкви-усипальниці. Між іншим, спосіб, яким був забальзамований М. І. Пирогов, досі залишається невідомим.

Окремим видом музеїв історичного профілю є *археологічні музеї*. Основу їхніх збірок становлять пам'ятки матеріальної культури від найдавніших часів до епохи середньовіччя, виявлені під час археологічних досліджень. До найдавніших таких музеїв в Україні належать: Одеський археологічний музей НАН України (рис. 8.4) (150 тис. експонатів), Національний історико-археологічний заповідник у Севастополі «Херсонес». Великі історико-археологічні музеї України є ще в Керчі та Дніпропетровську.

Окрему групу становлять *музеї-заповідники* (архітектурно-історичні та історико-культурні), до складу яких, крім експозиції, входять архітектурні, історичні, літературні та інші пам'ятки, що знаходяться на території заповідника. Їх створюють у будівлях, які становлять велику історичну чи художню цінність чи є визначними історико-культурними пам'ятками. Найбільші з них: національний архітектурно-історичний заповідник «Софійський собор», відкритий в 1934 р. в центрі Києва; історико-культурний заповідник на о. Хортиця (Запорізька область), Переяслав-Хмельницький історико-культурний заповідник, Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник, Чернігівський архітектурно-історичний заповідник тощо.

Краєзнавчі музеї. Музеї цього профілю збирають, зберігають, вивчають і експонують матеріали, що розповідають про природу, економіку, історію і культуру певного краю. У них зібрані геологічні, ботанічні, зоологічні, палеонтологічні, археологічні, етнографічні та інші колекції, знаряддя праці, вироби місцевих промислів різних історичних періодів, твори мистецтва, літератури, народної творчості тощо. Специфіка краєзнавчих музеїв полягає в тому, що вони мають широкий діапазон експозицій, поєднують риси музеїв історичного і природничо-наукового профілю, а іноді мають ще художні,

літературні чи меморіальні відділи. Через це їх називають ще музеями комплексного профілю.

Попередниками сучасних краєзнавчих музеїв були місцеві музеї, які виникли в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.: Миколаївський (1898 р.), Волинський (у Житомирі, 1902 р.) та ін.

Перший міський музей старожитностей був заснований у 1825 р. в Одесі. Більшу частину його експонатів становили визначні твори мистецтва, які подарували музею міські колекціонери.

Нині практично в кожній області функціонують обласні краєзнавчі музеї. Багато пам'яток матеріальної і духовної культури свого краю зосереджено у Тернопільському краєзнавчому музеї, Кіровоградському краєзнавчому музеї, Івано-Франківському краєзнавчому музеї.

Краєзнавчі музеї – це найчисельніша група серед музеїв нашої країни. До провідних музеїв цього профілю належать: Полтавський краєзнавчий музей, Закарпатський краєзнавчий музей, розташований у стародавньому замку Ужгорода; Білгород-Дністровський краєзнавчий музей, Кримський краєзнавчий музей у Сімферополі; Чернівецький, Житомирський та Одеський краєзнавчі музеї. Крім того, понад 7 тис. музейних закладів краєзнавчого типу працюють на громадських засадах.

Музеї художнього профілю. Музеї цього профілю зберігають, вивчають і пропагують визначні твори живопису, графіки, скульптури, ужиткового мистецтва, а також народної творчості, ведуть велику дослідницьку і науково-освітню роботу.

Першим художнім музеєм на території України був Музей художньої промисловості, відкритий у 1873 р. у Львові. Пізніше, у 1886 р. було засновано Міський художній музей у Харкові, у 1889 р. – Міський музей красних мистецтв в Одесі.

Провідне місце серед сучасних художніх музеїв України займають: Національний музей українського образотворчого мистецтва України в Києві, Львівська картинна галерея, Національний музей українського народного

декоративного мистецтва України у Києві, Національний музей театрального, музичного та кіномистецтва України у Києві, Харківський художній музей, Одеський художній музей, Український музей етнографії та художнього промислу у Львові, Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини. Художні музеї є також у Дніпропетровську, Севастополі, Алупці, Бердянську та інших містах України. Художні музеї не лише зберігають і популяризують твори образотворчого мистецтва, а й організують виставки, підготовлені спільно з іншими музеями чи влаштовані у порядку культурного обміну між країнами.

Пам'ятки музичної культури збирають, зберігають, експонують музичні музеї України. В Україні працюють: Будинок-музей М. Лисенка, Кабінет-музей В. Косенка (у Києві), Музично-меморіальний музей С. Людкевича у Львові, Музей П. Чайковського (Кам'янка Черкаської області), Меморіальна кімната-музей М. Леонтовича (Турчин Вінницької області), Музей при Київському театрі опери і балету імені Т. Шевченка та ін.

Музеї природничо-історичного профілю. До цієї групи належать музеї, які збирають, зберігають, вивчають і експонують різноманітні природничі матеріали та відображають у своїх експозиціях найновіші досягнення природничих наук. Такі музеї тісно пов'язані з академічними, науково-дослідними інститутами і вищими навчальними закладами, діяльність їх має як наукові, так і навчальні цілі. Одним з найбільших природничо-історичних музеїв України є Центральний науково-природознавчий музей НАН України, відкритий у 1973 р. в Києві. Він складається з кількох музеїв: Геологічного, Ботанічного, Палеонтологічного, Зоологічного й Археологічного. Фонди музею величезні – кілька мільйонів експонатів. Музей проводить велику дослідницьку роботу, організовує багато наукових експедицій. Він дуже популярний серед численних відвідувачів.

Львівський природознавчий музей – одна з найдавніших природничих установ України. Експонати для музею збирав з 1832 р. відомий орнітолог В. Дзедушицький, відкрито музей для відвідування з 1860 р. Фонди налічують

понад 500 тисяч одиниць. Основні напрями наукової роботи – вивчення видової різноманітності й екології окремих груп флори і фауни західних областей України; пропаганда природничих знань. У музеї зберігаються об'єкти природи світового значення, зокрема, колекції метеоритів, бурштину, тропічних жуків, метеликів. Серед палеонтологічних експонатів – повний скелет і фрагменти органів мамонта, волохатий носоріг, колекції періодів силуру, девону, юри, крейди тощо. Зберігаються близько 250 примірників голотипів, за якими вперше описано нові виявлені види тварин і рослин. Гербарій музею налічує до 100 тис. аркушів з квітковими рослинами. Музей опублікував 20 випусків «Наукових записок», періодично видає «Каталог музейних фондів» тощо.

Особливими природничо-науковими музеями України є зоологічні музеї Київського і Харківського університетів, а також палеонтологічний музей Одеського університету (в ньому зібрані цінні викопні матеріали з Одеських катакомб – рештки кісток ссавців пізньопліоценового часу – понад 40 видів тварин: верблюдів, страусів, гієн, лисиць, шаблезубих тигрів, гризунів). У 1960 р. при Одеському палеонтологічному музеї було відкрито єдиний у колишньому СРСР підземний палеонтологічний заповідник. Для навчальних цілей у музеї створено прекрасну діораму «Розвиток життя на Землі», в 15 секціях якої за допомогою художніх картин показано еволюцію органічного світу нашої планети. Музей проводить велику науково-дослідну, навчальну й освітню роботу.

Своєрідним природничим музеєм є Севастопольський акваріум Інституту біології південних морів, відкритий у 1897 р. У будь-яку пору року тут можна побачити 40 видів чорноморських тварин й екзотичну тропічну фауну: акул, скатів, крабів, губок, молюсків.

Музеї інших профілів. Це здебільшого галузеві (техніко-економічні, сільськогосподарські, медичні, педагогічні тощо), або музеї, які створюються при відповідних відомствах і організаціях. Робота в них має свою специфіку і потребує спеціальної підготовки. До музеїв нових профілів належать: музей слідопитів надр у Черкасах, музеї військових округів, прикордонних застав,

санаторіїв, аптек, інших установ, музеї просто неба (скансени) тощо.

Одним з найбільших серед музеїв просто неба є Національний музей народної архітектури та побуту України у Пирогово, розташований у мальовничій околиці Києва. На території 120 га, де самою природою вдало поєднано характерні ландшафтні зони України – гори, долини, степи і ліси – створено експозицію про різні райони України: Середню Наддніпрянщину, Полтавщину, Слобожанщину, Полісся, Поділля, про Карпати та південь України. Архітектурно-етнографічна експозиція цього музею включає близько 400 будівель і понад 30 тис. експонатів – народний одяг, тканини, меблі, знаряддя праці, вироби гончарів, бондарів, теслярів тощо.

Музеї просто неба є в Україні ще у Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді, Львові і Чернівцях.

У 1971 р. у Львові в Шевченківському гаї створено Музей народної архітектури та побуту. Сьогодні в експозиції цього музею на площі 150 га можна оглянути 124 архітектурні об'єкти. Експозиція організована за етнографічним принципом. На території Західної України в кінці XIX – початку XX ст. виділялось 8 історико-етнографічних областей: Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Поділля, Полісся, Волинь, Рівнинне Закарпаття і Покуття, які в музеї представлені окремими секторами. Створюються також експозиційні сектори «Буковина», «Львівщина». У музеї організовуються мікросела з 15 – 20 архітектурних об'єктів. У житлових і господарських будівлях експонуються предмети домашнього вжитку, одяг, інструменти народних ремесел, знаряддя сільського господарства, транспортні засоби, у церквах, дзвіницях і каплицях відтворенні відповідні інтер'єри.

Музей «Шевченківський гай», крім свого основного завдання, – збереження пам'яток архітектури, предметів побуту і зразків народного мистецтва, їх дослідження і пропаганди, – є чудовим місцем для відпочинку, використовується для зйомок художніх і музичних фільмів тощо. На території музею організовуються виступи самодіяльності, фольклорно-етнографічних ансамблів. Популярним серед відвідувачів музею є щорічне фольклорно-

етнографічне свято «З народної криниці».

Попередниками музеїв під відкритим небом в Україні були виставки, на яких експонувалися окремі будівлі. Однією з найцікавіших стала краєва виставка 1894 р. в Стрийському парку Львова, де було відтворено шість типових садиб з різних районів Галичини, Гуцульську церкву, шість придорожніх хрестів і вітряк. У 1902 р. в Харкові до XII ст. археологічного з'їзду було збудовано хату з Лівобережної України. У 1910 р. у Катеринославі (сучасний Дніпропетровськ) учасники Південноросійської промислової виставки оглядали садибу з с. Мишурин Ріг, збудовану за проектом академіка Д. Яворницького.

У Сімферополі відкрито Музей пахощів, експозиція якого знайомить з рослинами-ефіроносами, які культивуються в Криму і дають цінні пахучі речовини для парфюмерної промисловості.

У 1975 р. у Львівському зооветеринарному інституті відкритий Музей підков. У його експозиції зібрано понад 300 експонатів з багатьох країн світу. Крім повсякденних, тут можна побачити підкови для коней, що транспортують ліс крутими гірськими схилами, безшумні підкови з повстяними підкладками для коней, яких впрягали в міські карети.

Є в Україні і Музей бджільництва. Розташовано його на Полтавщині, в Гадячі, в Українській дослідній станції бджільництва імені П.Прокоповича. В експозиції цього музею відображено розвиток пасічництва й торгівлі медом з давньоруських часів до XX ст. Розповідає музей і про П.Прокоповича – винахідника рамкового вулика.

Висновки

1. *Музеї* – це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. Основними напрямками музейної справи є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних

зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'ятко-охоронна робота.

2. Мережа музеїв в Україні будується на основі усталеної в українському музеєзнавстві наукової класифікації (поділу на *публічні, академічні й навчальні*). Нині в Україні є музеї таких профілів: *історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі (художні), меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві*. Музеї кожного з цих профілів можуть мати ще вужчу спеціалізацію, поділятися на види і підвиди.

3. Окрему групу музеїв України становлять *музеї-заповідники* (архітектурно-історичні та історико-культурні), до складу яких, крім експозиції, входять архітектурні, історичні, літературні та інші пам'ятки, що знаходяться на території заповідника.

4. *Краєзнавчі музеї* – це найчисельніша група серед музеїв нашої країни. До провідних музеїв цього профілю належать: Полтавський краєзнавчий музей, Закарпатський краєзнавчий музей, розташований у стародавньому замку Ужгорода; Білгород-Дністровський, Кримський, Чернівецький, Житомирський та Одеський краєзнавчі музеї. Крім того, понад 7 тис. музейних закладів краєзнавчого типу працюють на громадських засадах.

5. Найбільша кількість музеїв зосереджена в областях західного регіону України, зокрема у Львові, який туристи називають «місто-музей і місто музеїв».